

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF OSH STATE UNIVERSITY

ISSN: 1694-7452 e-ISSN: 1694-8610

№3/2024, 145-158

ТЕОЛОГИЯ

УДК:

DOI: [10.52754/16948610_2024_3_13](https://doi.org/10.52754/16948610_2024_3_13)

**ФАРАОН МЕНЕН МУСА ПАЙГАМБАРДЫН БАЙЛАНЫШЫНА САЛЫШТЫРМА
АНАЛИЗ**

АНАЛИЗ СКАЗАНИЯ О ФАРАОНЕ И ПРОРОКЕ МУСЕ В СРАВНИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TALE OF PHARAOH AND PROPHET MOSES

Зууридинов Өскөнбай

Зууридинов Өскөнбай

Zuuridinov Oskonbay

окутуучу, Ош мамлекеттик университети

преподаватель, Ошский государственный университет

Lecturer, Osh State University

oskonbayzuuridinov@gmail.com

ORCID: 0009-0000-4903-0081

ФАРАОН МЕНЕН МУСА ПАЙГАМБАРДЫН БАЙЛАНЫШЫНА САЛЫШТЫРМА АНАЛИЗ

Аннотация

Бул макалада Муса пайгамбар менен Фараон жөнүндөгү окуялар жана алардын өз ара байланышы каралды. Бийликтин эң күчтүү формасын түзгөн жана текеберчиликтин туу чокусуна жеткен Фараон феноменин түшүнүү үчүн байыркы Египетке таандык тарыхый булактар, эң башкысы Библия жана Курандагы маалыматтар салыштырылып, талдоого алынды. Изилдөөдө Фараон легендалуу каарман эмес, тарыхый инсан катары каралды. Белгилүү болгондой батыш окумуштуулары Муса пайгамбар менен фараондун окуяларын Библиянын негизинде талдоого алышкан. Бул изилдөөдө Библия жана Курандагы Муса пайгамбар менен Фараондун мамилелери жөнүндөгү окуялардын окшоштуктары жана айырмачылыктары көрсөтүлдү. Байыркы Египетке таандык тарыхый булактардан алынган маалыматтар Библия жана Курандагы окуяларды түшүндүрүүдө колдонулду. Өз кезегинде исламдагы тафсир аалымдары Курандын аяттарын чечмелөөдө Библиядагы маалыматтарды пайдаланышкан. Эмгекте Курандагы Муса пайгамбарга байланыштуу аяттарды чечмелөө жараянында байыркы Египетке таандык булактардан пайдалануу натыйжалуу боло тургандыгы баса белгиленди. Маселени изилдөөдө салыштырма-анализ ыкмасы зор роль ойноду. Бул ыкма аркылуу Муса пайгамбар менен Фараондун мамилелерин, Библия менен Куранда баяндалган окуялардын түпкүрүн терең ачып берүүгө мүмкүндүк түзүлдү.

Ачкыч сөздөр: Библия, Куран, байыркы Египет, фараон, Муса пайгамбар.

АНАЛИЗ СКАЗАНИЯ О ФАРАОНЕ И ПРОРОКЕ МУСЕ В СРАВНИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE TALE OF PHARAOH AND PROPHET MOSES

Аннотация

В этой статье рассматриваются истории о пророке Моисее и фараоне, их взаимоотношениях. Исторические источники, относящиеся к Древнему Египту, и, что наиболее важно, информация из Библии и Корана, были сопоставлены и проанализированы, чтобы понять феномен фараона, который является самой могущественной формой власти и достигает пика высокомерия. В исследовании фараон рассматривался как историческая фигура, а не как легендарный персонаж. Как известно, западные ученые проанализировали истории пророка Моисея и фараона на основе Библии. В этом исследовании выявлены сходства и различия между историями об отношениях пророка Моисея и фараона в Библии и Коране. Информация из исторических источников, относящихся к Древнему Египту, использовалась для объяснения событий, описываемых в Библии и Коране. В свою очередь, исламские ученые-тафсиры использовали библейскую информацию при интерпретации священных писаний Корана. В статье подчеркивается, что использование древнеегипетских источников может быть эффективным только в процессе толкования священных писаний, связанных с пророком Моисеем, в Коране. Огромную роль в изучении вопроса сыграл сравнительно-аналитический метод, с помощью которого глубоко раскрыты отношения между пророком Моисеем и фараоном, описанные в Библии и Коране.

Ключевые слова: Библия, Куран, Древний Египет, фараон, пророк Моисей.

Abstract

This paper researches the stories of the Prophet Moses and Pharaoh, focusing on their relationship. Historical sources related to ancient Egypt, and most importantly, information from the Bible and the Quran, were compared and analyzed to understand the phenomenon of the Pharaoh, who represents the most powerful form of authority and reaches the peak of arrogance. The study considers Pharaoh as a historical figure rather than a legendary character. Western scholars have traditionally analyzed the stories of Prophet Moses and Pharaoh based on the Bible. In this study, the similarities and differences between the narratives of Prophet Moses and Pharaoh in the Bible and the Quran are identified. Historical sources concerning ancient Egypt have been used to explain the events described in both the Bible and the Quran. In turn, Islamic tafsir scholars have incorporated biblical information in their analysis of the holy scriptures of the Quran. The article emphasizes that the use of ancient Egyptian sources can only be effective in interpreting the scriptures related to Prophet Moses in the Quran. The comparative-analytical method plays a significant role in this study, allowing for a deep examination of the relationship between Prophet Moses and Pharaoh as described in both the Bible and the Quran.

Keywords: Bible, Quran, ancient Egypt, pharaoh, prophet Moses.

Киришүү

Фараон деген ысымды укканда байыркы Египетти жана Муса пайгамбардын окуясын элестетebиз. Анткени, Муса пайгамбардын окуясында терс каарман катары фараондун атын угуп келебиз. Диний адабияттарды окугандар болсо фараондун аша чапкан тарабы сынга алынганын билишет. Тарыхий личность катары Библия жана Куранда сөз кылынган фараондун кимдиги бизге табышмак. Анткени, анда айтылгандардын тарыхий маалыматтар менен байланышын карап чыгуубуз керек.

Библияда жана Куранда фараон байыркы Египеттеги иcраил уулдарын коркунуч катары көрүп, алардын көбөйүүсүн көзөмөлдөгүсү келет. Ал үчүн жаңы төрөлгөн эркектерди өлтүрүп, кыздарды тирүү калтырууну ойлойт. Чындыгында ошондой да болот. Дал ошол маалда Муса пайгамбар төрөлөт жана ал да өлтүрүлүүсү керек болгон балдардын катарында болуп калат. Энеси жаңы төрөлгөн Муса пайгамбарды сандыкка/себетке салып, сууга агызат. Себеттеги бала фараондун үй-бүлөсүнө агып барат. Алар баланын иcраил уулдарынан экенин билишсе деле багып алышат.

Муса пайгамбар фараондун үй-бүлөсүндө чоноёт. Бирок, ал өзүн иcраил уулдарынан экенин билет. Фараондун аскерлеринен бирөөнү өлтүрүп койгондон кийин коркконунан алыска качып кетет. Ал жерде үйлөнөт жана пайгамбар болуп дайындалат. Пайгамбар болгондон кийин фараонго барууга жана туткундагы иcраил уулдарын боштондукка чыгаруу үчүн күрөшүүгө милдеттендирилет. Кудайдын колдоосу менен Муса пайгамбар жеңет жана иcраил уулдарын Египеттен алып чыгып кетет. Иcраил уулдары Муса пайгамбардын башчылыгында деңиздин жээгине келгенде фараон оюн өзгөртүп, алардын артынан жетип келет. Кудайдын буйругу менен деңиз экиге бөлүнөт жана иcраил уулдары ачылган жолдон качып өтөт.

Жогоруда кыскача айтылган окуялар тарыхий жана илимий маалыматтар менен да коштолгон. Биз аталган маалыматтарды эки тараптуу салыштыруу аркылуу анализдөөгө аракет кылабыз. Муса пайгамбардын окуясынан мүмкүн болушунча темабызга таандык бөлүмдөрдү гана алууга аракет жасадык. Ал эми Муса пайгамбардын өмүр-баяны жана пайгамбарлыгы өзүнчө каралуусу керек болгон изилдөөнү талап кылат.

Колдонулган адабияттарда Библия жана Курандын аттарын гана жазууну туура көрдүк. Анткени, каалаган адам аталган булактардын өзү каалаган тилдеги котормолорун окуй алат.

Байыркы Египет жана фараон

Фараон деген сөз байыркы Египет тилинде “чоң үй” деген маанини туюнткан. Аты айтып тургандай эле алгачкы доордо фараон деген сөз падышанын сарайын жана ал жерде жашагандарды камтыган. Ал эми биздин заманга чейин (б.з.ч.) 1370-жылдарда падыша деген мааниде колдонула баштаганын көрсөткөн далилдер бар. Б.з.ч. 950-730-жылдар аралыгында падышанын аты менен бирге жазылып турган жана анын даражасын билдирген (Harman, 1996, 118-б). Библияда жалпы эле Египеттен сөз кылганда фараон деген сөз падыша деген мааниде колдонулат. Ал эми Куранда Жусуп пайгамбардын доорундагы Египеттин падышасы малик (падыша), Муса пайгамбардын доорундагы Египеттин падышасы фараон деп аталат. Бул тууралуу кез келгенде кайрадан сөз козгойбуз.

Фараондордун тарыхы байыркы Египеттин дини менен түздөн-түз байланыштуу. Фараонду түшүнүү үчүн байыркы Египеттин динине көз чаптырууга туура келет. Куранда да фараон өзүн кудай катары таанытканы үчүн сындалган (Куран, 26/29, 28/38).

Байыркы Египеттин дини тарыхый процесс ичинде саясий жана маданий өзгөрүүлөрдүн таасиринен улам калыптанган. Ал бийликтин дини жана элдин дини болуп экиге бөлүнгөн. Ибадатканаларда аткарылган жөрөлгө жана салтанаттар бийликтин динин түзгөн. Ибадатканалар кудайлардын оруну катары кабыл алынган. Ошондуктан карапайым элге анын ичине кирүүгө тыюу салынган. Белгилүү учурларда гана карапайым эл ибадаткананын босогосун аттай алган, бирок ичине кире алган эмес. Анын натыйжасында карапайым эл да өзүнүн динин пайда кылган. Аны элдин дини деп атасак болот. Элдин дини карапайым элдин күнүмдүк өз алдынча сыйынууларынын бүтүнүн түзгөн (Sipahioğlu, 2021, 27-29-бб).

Байыркы Египеттин тарыхында 2 миңден ашуун кудай катталган. Кудайлардын бирден көп аты болгон жана түрдүү көрүнүштө сүрөттөлгөн. Алгачкы доордо кудайлар өгүз/уй/музоо сыяктуу жаныбарлардын түспөлүндө сүрөттөлгөн. Дээрлик ар бир жаныбар кандайдыр бир кудай менен байланыштырылган. Адам өлгөндө гана кудайды ар тараптан таанып билет дегендиктен жаныбарлар аркылуу сүрөттөлгөн кудайлар чыныгы кудайды чагылдырган эмес. Кудайлар да адамдар сыяктуу эле төрөлгөн, жашаган жана өлгөн. Бирок, кудайлардын өлүмү адамдардын өлүмү сыяктуу болгон эмес. Кудайлар өлүм менен бирге жаңыланып, жашарып турган. Ар бир кудайдын таасири өзүнүн шаарынын чеги менен чектелгендиктен байыркы египеттиктер сыртка чыкканда башка кудайларга сыйынып кете беришкен. Алар башка элдин кудайларын да өздөрүндөгү кудайлардын башкача аталышы катары кабыл алышкан. Ошондуктан башка элдин кудайларына да урмат көрсөтүшкөн (Sipahioğlu, 2021, 30-35-бб).

Байыркы Египет мифологиясында дүйнөнү суу каптап турган делет. Суудан эң алгач Күн кудайы Ра көтөрүлгөн. Ранын шилекей жана түкүрүгүнөн Шу (аба) жана Тефнут (ным) пайда болгон. Алардын Геб (жер) жана Нут (асман) деген балдары болот. Нут ургаачы, Геб эркек кудай. Геб менен Нуттан Осирис, Исида, Нефтида, Сет аттуу кудайлар төрөлгөн (Çiftçi, 2010, 7-8-бб).

Осирис сарайда жок кезинде иниси Сет такты ээлеп алат. Сет бир табыт жасатып, агасы Осиристин урматына той өткөрүп, табыттын ичине ылайык келгенге табытты белекке берерин айтат. Баары бирден жатып көрөт, акырында Осирис жатып көргөндө табыттын оозун бекиттирип, Нил дарыясына чөктүрөт. Осиристин аялы Исида сыйкырдуу күчтөрүн колдонуп, табытты Нилдин түбүнөн таап чыгат. Сет ага карабастан Осиристин денесин 14 бөлүккө бөлүп, Египеттин аймагына чачат. Исида Осиристин денесин жыйнап, андан боюна бүтүрүп, Гор уулун төрөйт. Гор Сетке каршы күрөшөт жана атасы Осириске өзүнүн көзүн берет. Осирис өлүм дүйнөсүнүн падышасына айланат, уулу Гор бул дүйнөнүн падышасы болот (Çiftçi, 2010, 19-20-бб). Мифтеги бул окуя менен фараондордун ортосунда байланыш түзүлгөн.

Өлгөн ар бир фараон Осирис менен бүтүндөшсө, жаңы бийликке келген фараон да Гордун колдоосуна ээ болгон. Ал эми Күндүн кудайы Ра популярдуу боло баштаган доордо фараондор да Ра кудайдын уулу жана анын жер бетиндеги өкүлү боло баштаган. Ал кезде өлгөн фараондор Ра тарабынан өлүмдөн куткарылып, аны менен бирге Күнгө сапар алган. Амон деген кудай алдыга чыгып, Ра кудай менен биригип, Амон-Ра деген аталышка ээ болгондон кийин Амон-Ра фараондордун атасына айланган. Кийинчерээк Амон-Ра өзүнүн орун басарын пайда кылуу үчүн дүйнөгө фараон катары келип, каныша менен жуп боло

баштаган. Алардан төрөлгөн бала кудайдын уулу болуп эсептелген жана ал өзүнүн карындашына үйлөнгөн. Анткени, ал кезде фараон кудайга айлангандыктан адамдардын кыздарына үйлөнө албайт болчу. Геб кудай менен аялы Нутгун уулу Осирис кудай да өзүнүн карындашы Исидасага үйлөнгөн. Осирис менен Исиданын жолу фараондорго үлгү болуп, алар да өздөрүнүн карындашына үйлөнүүнү адат кылган (Harman, 1996, 118-119-бб). Фараондордун генетикалык жактан оорулуу болуп, жаш кезинде эле оорудан өлө бергенинин себеби бир туугандардын ортосундагы үйлөнүүгө байланыштырылат.

Байыркы египеттик падышалар алгачкы падыша-кудай Осиристин уулу Гор кудайдын аватарасы болуп эсептелген. Ал эми падыша такка чыккандан тарта кудайлык өзгөчөлүккө ээ болгон жана өлгөндөн кийин гана толук кудайга айланган. “Ка” деп аталган падышадагы кудайлык өзгөчөлүк ал өлгөндөн кийин такка отурган падышага өтүп турган. Кудайлык өзгөчөлүккө ээ болгон падыша башка кудайлардан айырмаланып, кудайлар менен адамдардын ортосундагы ортомчулук кызматты аткарган (Sipahioğlu, 2021, 65-66-бб). Ошондуктан падыша кудайларга кызмат кылууга милдеттүү деп эсептелген. Бирок, падыша кудайларга кызмат кылууну да, өлкөнү башкарууну да бир учурда алып кетүүсү мүмкүн эмес эле. Ошол себептен падыша өлкөнү башкарууну толук колго алып, ал эми кудайларга кызмат кылуу үчүн өзүнүн өкүлдөрүн дайындаган. Падышанын кудайларга кызмат кылуу үчүн дайындаган өкүлдөрү кечилдерди пайда кылган. Кечилдер падышанын атынан кудайларга арналган жөрөлгөлөрдү аткарышкан жана кудайлардын көңүлүн көтөрүүгө багытталган сыйынуулар менен алектенишкен. Кудайлар нааразы болгондо Египетти таштап кетет, анын натыйжасында өлкөдө башаламандык пайда болот деп ишенишкен (Sipahioğlu, 2021, 69-70-бб).

Байыркы Египеттен сөз кылганда мумия жана мумиялоо эске келет. Алар өлгөндөн кийинки жашоонун түбөлүктүү экенине ишенишкендиктен мумиялоо аркылуу дененин түзүлүшүн сактоону максат кылышкан. Осирис кудай өлгөн кезде аны Анупис кудай мумиялаган. Ошондуктан мумиялаган кечилдер Анупис кудайдын маскасын кийип алышкан. Мумиялоо менен алектенген кечилдерди коом сыйлаган (Sipahioğlu, 2021, 133-134-бб). Сыйкыр менен алектенген атайын кечилдер тобу да болгон. Сыйкыр менен алектенген кечилдердин колундагы жылан баштуу аса таят көңүлдү бурат. Ал аса таяк Хека деп аталган кудайдын символу болгон (Sipahioğlu, 2021, 210-б). Ушул жерде Муса пайгамбардын аса таягы эмне себептен жыланга айланганын ойлоп көрсөк болот. Хери хебет деп аталган атайын кечилдер классынын милдети ар доордо өзгөрүп турганы менен алар жалпысынан сыйкыр, түш жоруу, диний тексттерди окуу жана аларды коргоо менен алек болушкан. Алар кат тааныгандыктан жана сыйкырдуу тексттерди окуп тургандыктан коомдо абройлуу адамдарга айланган. Ошондой эле сыйкырдуу тексттерди окугандыктары үчүн адамдар алардан корккон. Муса пайгамбардын доорундагы сыйкырчылардын дал ошол хери хебет классына таандык кечилдер болгон деген божомол айтылат. Анткени, Тооратта Жусуп пайгамбар жана Муса пайгамбардын доорундагы сыйкырчылар хартумим деп аталган. Дал ошол хартумим деген сөз хер хебеттин иврит тилиндеги айтылуусунан келип чыкканын жоромолдошот (Sipahioğlu, 2021, 138-142-бб).

Байыркы Египет мифологиясында Апап деп аталган мифтик бир жандык болгон. Ал жамандык жана башаламандыктын символу катары чоң жылан же ажыдаар түспөлүндө сүрөттөлгөн. Апап жылан/ажыдаар космос жарала элек кезде эле болгон деп айтылат. Ал ааламдагы бардык нерсени жутуп, дүйнөнү космос жарала элек кездеги абалга кайтарууну максат кылган. Ошондуктан Апап жылан/ажыдаар ааламды көзөмөлдөп турган Ра кудайдын

башкы душманына айланган. Ра кудай түнү кайыгы менен жолго чыкканда алдынан Апап тосуп, Ра кудайды көзү менен арбайт. Ра кудайга ким жардам бергиси келсе, ал да Апаптын күчүнөн тассирленет. Акырында Сет кудай Ра кудайга жардамга келип, Апаптын күчүнө туруштук берет жана найзасы менен Апапты жеңет (Şamlıoğlu, 2020, 37-б). Бул учкай маалыматтар Муса пайгамбардын окуясын түшүнүүгө жардам берет. Ал эми жогоруда Осиристин окуясында Сет кудай терс каарман катары көрсөтүлдү эле. Демек, Сет кудай байыркы Египет мифологиясында алгач оң каарман болгон деген жыйынтык чыгарып туралы.

Жалпысынан байыркы Египетте 30 династия өкүм сүргөн. Алгачкы династия б.з.ч. 3000-2800-жылдар аралыгында өкүм сүрсө, акыркы династия б.з.ч. 380-343-жылдар аралыгында өлкөнү башкарган (Hornung, 2004, 186-193-бб). Ар бир династия алмашканда байыркы Египеттин дининде да өзгөрүүлөр болгон. Анткени, бийлик алмашканда өзүнө караштуу же өзү басым жасаган кудайларды алдыга чыгарганын божомолдосок болот. Биз үчүн б.з.ч. 1536-1292-жылдар аралыгында өкүм сүргөн XVIII династия менен б.з.ч. 1292-1188-жылдар аралыгында өкүм сүргөн XIX династия маанилүү. Анткени, биздин изилдөөгө байланыштуу окуялар дал ушул доор аралыгында болгон деген пикирлер айтылат.

Исраил уулдары жана Муса пайгамбар

Библиядагы маалыматтардын негизинде карай турган болсок, Жакып пайгамбардын Рашел, Леа, Зилпа, Билха аттуу төрт аялы болгон. Леадан Жакыптын Рубен, Шимон, Леви, Иуда, Иссакар, Зебулун деген уулдары менен Дина аттуу кызы, Зилпадан Гад жана Ашер атуу уулдары, Рашелден Жусуп жана Бенямин аттуу уулдары, Билхадан Дан жана Нафтали аттуу уулдары төрөлгөн (Библия, Башталыш, 29/31-30/24, 35/23-26; Harman, 2013, 274-б). Жакып пайгамбардын аты Исраил болуп өзгөргөндөн кийин анын уулдары Исраилдин уулдары деп аталган. Ал эми Исраилдин уулдарынан таркаган урпак исраил уулдарын түзгөн. Натыйжада исраил уулдары 12 уруудан турган. 12 уруунун аталышы Исраилдин 12 уулунун аты менен аталган. Муса пайгамбар Египетте исраил уулдарынын Леви уруусунан чыккан үй-бүлөдө төрөлгөн (Библия, Чыгуу, 2/1-10). Биз исраил уулдары деген аталышты бир улут катары, анын 12 уруусун да исраил уулдары деп аталган улуттун уруусу катары түшүнсөк болот.

Исраил жана анын уулдары азыркы Палестинанын аймагынан Египетке кантип барып калганы Библия жана Куранда айтылган. Бир туугандары бир себептен улам Жусуп пайгамбарды өлтүрмөкчү болуп, кайра ал ишке барбай калышат. Библия боюнча бир туугандары Египетке бара жаткан кербенге Жусупту сатышат (Библия, Башталыш, 37/18-28). Куран боюнча да Жусупту өлтүрмөкчү болуп, бирок кудукка таштап кетип калышат. Египетке бара жаткан кербен кудуктан суу алмакчы болгондо Жусупту көрүп калышат жана аны Египетке алып барып кулчулукка сатышат (Куран, 12/9-20). Окуянын аягында Египетте Жусуп пайгамбардын мартабасы жогорулап, жооптуу кызматка дайындалат. Жусуп пайгамбар бир туугандарын да Египетке чакырат жана аларга жакшы шарт түзүп берет. Библия боюнча Жусуп пайгамбардан Муса пайгамбарга чейин 430 жыл өтөт (Библия, Чыгуу, 12/40). Исраил уулдары Египетте жалпысынан 215 жыл жашаган деген вариант да айтылат (Gürkan, 2012, 26; Gürkan, 2013, 188). Жусуп пайгамбардан Муса пайгамбарга чейин канча жыл өткөнү Куранда айтылбайт.

Жусуп пайгамбар өлгөндөн кийин Египеттин бийлиги да алмашып, исраил уулдарын кулчулукка байлайт. Муса пайгамбар төрөлгөн кезде исраил уулдары кулчулукта күн кечирип жаткан болчу. Библияда так айтылбайт, бирок Жусуп пайгамбарды тааныбаган башка падыша бийликке келгенде исраил уулдарынын көптүгүнөн чочулап, кокус согуш чыкканда душман тарапка ооп кетсе, анда чоң көйгөйгө айланат деген ойго кабылат. Анын натыйжасында исраил уулдарын толук көзөмөлгө алып, Питом жана Раамсес деген шаарларды курдуруп, исраил уулдарын эзип иштет. Анткен сайын исраил уулдары көбөйө берет. Падыша исраил уулдарынын аялдары төрөгөн кезде кыздарды тирүү калтырып, уулдарды өтүрүүнү белгилүү аялдарга тапшырат. Дайындалган аялдар балдарды өлтүрүүдөн коркуп, башка шылтоо айтышат. Падыша жаңы төрөлгөн уулдарды Нил дарыясына таштоого буйрук берет (Библия, Чыгуу, 1/8-22). Бул окуяга Куранда да ишарат кылынган. Куранда фараондун исраил уулдарынын балдарын өлтүрүп, кыздарын тирүү калтырганы айтылат (Куран, 2/49, 7/127, 7/141, 14/6, 28/4, 40/25).

Муса пайгамбардын Нил дарыясына агызылуусу Библия жана Куранда эки башка баяндалат. Библияда Муса пайгамбар төрөлгөндөн 3 айдан кийин энеси себетке салып дарыяга агызат. Ага чейин энеси Муса пайгамбарды жашырып жүрөт. Муса пайгамбарды дарыяга агызгандан кийин аны эжеси Мирям жашыруун күзөтүп барат. Фараондун кызы сууга чөмүлгөнү кирген кезде себеттеги Муса пайгамбарды көрүп калат жана аны кызматчыларына алдырат. Алар ошол замат эле Муса пайгамбардын исраил уулдарынан экенин билишет.¹ Ошол жерде Муса пайгамбардын эжеси Мирям бөбөктү эмизе турган бирөөнү таап бере аларын айтат. Фараондун кызы сүт эне табылса, анын акысын төлөп беремин дейт. Мирям энесин чакырат жана Муса пайгамбарды өзүнүн энеси эмизет. Фараондун кызы Муса пайгамбарды суудан чыгарып алганы үчүн суудан чыккан деген мааниде Муса деп ат коёт. Ошентип Муса пайгамбар фараондун сарайында чоңоёт (Библия, Чыгуу, 2/1-10). Куранда болсо кудай тарабынан Муса пайгамбардын энесине уулун сандыктын ичине салып, дарыяга агыз деген кабар келет. Кудай Муса пайгамбардын энесине уулун кайтара турганын жана коркпоосу керектигин айтат. Муса пайгамбардын энеси кызын баланын артынан жөнөтөт. Муса пайгамбарды фараондун үй-бүлөсү таап алганда эч кимди эмбей коёт. Муса пайгамбардын эжеси баланы эмизе турган бирөөнү таап бере аларын айтат. Ошентип кудай Муса пайгамбарды өзүнүн энесине кайтарат. Муса пайгамбарды өзүнүн энеси эмизет, бирок ал фараондун сарайында чоңоёт (Куран, 20/38-40, 28/7-13).

Библия боюнча Муса пайгамбардын атын фараондун кызы коёт. Куранда болсо ал тууралуу айтылбайт. Фараондун кызы суудан чыгарылды деген мааниде Муса деп ат койгон болушу мүмкүнбү? Фараондун кызы койгон ат канчалык чындыкка жакын деген суроолор изилдөөчүлөрдү кызыктырган. Анткени, фараондун үй-бүлөсү кудайдын үй-бүлө мүчөлөрү болуп эсептелгендиктен кантип эле Муса пайгамбарга катардагы бир атты коюп коюшу мүмкүн деген суроо жаралат.

Куранда Муса деп айтылгандыктан биз да Муса дейбиз. Иудейлер Муса пайгамбардын атын Моше дешет. Орусча Моисей деген аталыш грекче аркылуу келип чыккан. Байыркы Египетте Муса деген атка окшоп кеткен фараондордун аттары болгон. Б.з.ч. 1493-жылы өлгөн

¹ Исраил уулдары Ибрахим пайгамбардан калган жөрөлгөнүн негизинде уулдарын 8 күндүк болгондо сүннөткө отургузушат. Муса пайгамбар да ал кезде сегиз күндөн өткөн бөбөк болгонуна караганда ал да сүннөткө отургузулган деп ойлосо болот. Фараондун үй-бүлөсү сүннөткө отургузулган бөбөктүн исраил уулдарынан экенин ошол аркылуу билишет деген ой келет.

Тутмос I жана анын аялы Яхмос, уулдары Тутмос II, Аменмос, Уаджмос, Рамос, Тутмос Пнин уулу Тутмос III (Adam, 2011, 22-23-бб). Аталган фараондор жана алардын үй-бүлө мүчөлөрүнүн башында турган Тут, Ях, Амен, Уадж, Ра мүчөлөр байыркы Египеттеги кайсы бир кудайлардын аттары болсо, ал эми кудайлардын аттарына кошумча жазылган -мос² деген мүчө “уулу, төрөлгөн” деген маанини туюнткан. Ошонун негизинде Муса пайгамбардын атын фараондун үй-бүлөсү койгонуна караганда, аны да кайсы бир кудайдан төрөлгөн деген мааниде койгон, бирок кандайдыр бир себептен улам кудайдын аты өчүп, “уулу, төрөлгөн” деген мааниге келген -мос мүчөсү гана калып, андан да Муса пайгамбардын аты келип чыккан деген илимий тыянак чындыгында орундуу (Adam, 2011, 39-40-бб).

Библияда Муса пайгамбар кулчулукта жүргөн исраил уулдарынан бирөөгө болуша коём деп, аны камчылап жаткан египеттикти уруп өлтүрүп коёт. Ал окуя билинип калганда Мадиян аймагына качып кетет. Ал жакта жүргөндө фараон өлүп, анын ордуна башка фараон такка отурат (Библия, Чыгуу, 1/11-23). Муса пайгамбардын доорундагы эки фараон ким болгон деген суроого изилдөөчүлөр ошол эле Библиянын негизинде жооп беришкен. Алсак, Библияда Муса пайгамбар төрөлө элек кезди сүрөттөгөндө, ал жерде исраил уулдарын Египеттин падышасы кулчулукта иштетип, Питом жана Раамсес шаарларын курдурат. Ал эми б.з.ч. 1290-1224-жылдар аралыгында Пер Раамсес шаарын ошол кездеги фараон Рамсес II (б.з.ч. 1279-1213) курдурган деген маалымат бар. Ошонун негизинде Муса пайгамбардын доорундагы фараон Рамсес II болгон дешип, Муса пайгамбарды да б.з.ч. XIII кылымда жашап өткөн дешет. Аны менен бирге исраил уулдарын Муса пайгамбардын башчылыгында Египеттен б.з.ч. 1447/1442-жылы чыккан деген пикирди айткан изилдөөчүлөр да болгон. Алар деле Библиядагы падышалар I китебинин 6-бабынын 1-сүйлөмүндө айтылган эсепке таянышкан. Алардын эсеби боюнча Муса пайгамбар жашаган кезде фараон Тутмос III (б.з.ч. 1479-1425) бийликте болгон (Adam, 2011, 12-13-бб).

Куранда Муса пайгамбардын доорундагы фараон “казыктардын ээси” деп айтылган (Куран, 38/12, 89/10). Байыркы Египетте обелиск деп аталган узундугу 30 метрге чейин жеткен таш мамылар орнотулган. Таш мамылардын учу пирамида көрүнүшүнө ээ болгон жана ага фараондун жашоосундагы маанилүү окуялар жазылган. Таш мамылардын учу алтын менен капталып, күндүн нурун чагылдырып турган. Ушундан анын Күн кудайынын урматына орнотулганын түшүнсөк болот. Тутмос III орноткон таш мамыда ал Амон кудайдын уулу деп жазылган (Adam, 2011, 20-27-бб). Амон кудай XVIII династиядан тарта байыркы Египеттин эң башкы кудайына айланган (Çiftçi, 2010, 25-б).

Амон кудай менен байланыштуу Хамандан да сөз кылууга туура келет. Куранда фараондун Хаман аттуу жакын адамынын аты аталган (Куран, 28/6, 8, 38, 29/39, 40/23, 36). Фараон ага бышырылган кыштан бийик мунара тургузууга буйрук берет жана ага чыгып Муса пайгамбардын кудайын көрөмүн дейт (Куран, 28/38, 40/36). Библиянын Эстер (Есфирь) китебинде да Хаман аттуу бир адам бар. Ал падышанын жакын адамы жана кеңешчиси болгон (Библия, Эстер, 3-9). Айрым изилдөөчүлөр Библияда перс падышасы Артаксеркс I менен бирге

² Биз колдонгон булактарда аталган мүчө -мосе деп айтылган. Ал эми орус булактарында андан -мос деп сөз кылынгандыктан -мос деп көрсөтүүгө туура келди. Негизинен Тутмосе, Яхмосу, Амонмосе, Рамосе, Уаджмосе деп окуу керек. Ошондо Мусанын аты -мосе деген мүчөдөн келип чыккан деген пикир түшүнүктүү болмок. Кала берсе атактуу фараон Рамсестин аты да Ра кудайдан төрөлгөн, же Ра кудайдын уулу деген мааниге келгенин эске алганда, Муса пайгамбардын аты фараондордун үй-бүлө мүчөлөрүндөй эле болгон деген пикирди туура көрсөк болот.

эскерилген Хамандын ордун Куран адаштырып алган дешкен. Чындыгында Библиядагы Хаман менен Курандагы Хаман эки башка адам экени айтылат. Курандагы Хамандын Амон кудай менен байланышы болушу мүмкүн (Kuzgun, 1997, 436-437-бб). Фараон падышанын өзүнүн аты эмес, анын титулу болгондой эле Хамандын да падышанын жанындагы даражалуу кызматкердин титулу болушу мүмкүн деген салыштыруу бизге жол көрсөткүдөй. 1906-жылы Египетте Ха деп аталган бирөөгө таандык бир мазар табылган. Иероглифтер анын XVIII династия доорунда жашаган маанилүү киши болгонун көсөткөн. Египтологдордун пикиринде Ха башкы архитектор же кызматкерлердин башчысы деген маанини туюнтат. Демек, Ха адамдын аты эмес, анын титулу. Амон кудайдын атынын башына Ха кошулуп жазылганда Ха Амон деген ат пайда болот. Ал эми Ха Амон Куранда Хаман деп айтылган болушу мүмкүн. Тутмос III доорунда Менхеперрасенеб аттуу Амон ибадатканасынын башкы кечили жана башкы архитектору, ошондой эле уста-чеберлердин көзөмөлдөөчүсү болгон. Эгер Хаман деген ат чындыгында “Амон кудайдын башкы кызматкери же архитектору” деген мааниге келген Ха Амон болсо, анда анын Куранда фараон бышкан кыштардан бийик мунара курууга буйрук берген Амон ибадатканасынын башкы кечили жана башкы архитектору Менхеперрасенеб болушу мүмкүн деген жыйынтыкка кошулсак болот. Анткени, Куранда айтылган Хамандын өзгөчөлүгү менен фараон Тутмос III доорундагы Менхеперрасенебдин өзгөчөлүгү окшоп кетет (Adam, 2011, 29-41-бб).

Фараон менен Муса пайгамбардын күрөшү

Муса пайгамбар Египеттен Мадиянга качып баргандан кийин ал жерде үй-бүлө күтөт. Бир күнү чөлдө күйүп жаткан отту көрүп, анын алдына барат. Библия боюнча Муса пайгамбар чөлдө жүргөндө тикенектүү бадалдын күйүп жатканын көрөт. Муса пайгамбар өчпөй күйүп жаткан отко таңыркап келет. Дал ошол жерде оттун ортосунан кудайдын үнү угулат жана кудай Муса пайгамбар менен байланышат (Библия, Чыгуу, 3/1-6). Куранда болсо Муса пайгамбар үй-бүлөсү менен бара жатканда алыстан отту көрөт. Ал жерге от алып келүү же жол суроо максатында барат. Муса пайгамбар отко жакын келгенде кудайдын үнүн угат (Куран, 20/10-11, 27/7-9, 28/29-30).

Библия боюнча кудай Муса пайгамбарды Египеттеги исраил уулдарына жөнөтөт. Бирок, Муса пайгамбар исраил уулдары сөзүнө ишенбей коёт деген санаркоо менен кудайдан бир белги сурайт. Кудай Муса пайгамбарга колундагы аса таягын жерге ташта дейт, жерге таштаганда жыланга айланат. Жыланды куйругунан карма дейт, Муса пайгамбар жыланды куйругунан кармаганда аса таякка айланат. Экинчи керемет катары Муса пайгамбар колун койнуна салып алганда кардай аппак болот, кайра салып алганда өз абалына кайтат. Исраил уулдары эки белгиге ишенбеген кезде, анда Нил дарыясынан суу алып жерге төгөсүн, ал суу канга айланат дейт (Библия, Чыгуу, 4/1-9). Куранда кудай Муса пайгамбарга колундагы аса таягын жерге ташта дейт. Муса пайгамбар аса таягын жерге таштаганда жыланга айланат жана кайра аны коркпостон ал дейт. Кайра алганда жылан аса таякка айланат. Ошондой эле колун койнуна сал дейт, колу аппак болуп чыгат, кайра колун койнуна салып алганда өзүнүн абалына кайтат (Куран, 20/17-22, 28/31-32).

Библияда Муса пайгамбар жакшы сүйлөй албайм деген кезде кудай жакшы сүйлөгөн агасы Харундун жардам берерин айтат. Кудай Египеттеги Харунга Муса пайгамбарды күтүп алуу үчүн чөлгө барууга буйрук берет (Библия, Чыгуу, 4/10-31). Куранда болсо Муса

пайгамбар жакшы сүйлөй албаймын деп, агасы Харунду жардамчы кылып берүүнү кудайдан өзү суранат (Куран, 26/13, 28/34).

Библиядагы маалыматтардын негизинде Муса пайгамбар фараон Рамсес Пнин доорунда жашаган делген менен Муса пайгамбар Медиандан Египетке кайтканда фараон өлүп, анын ордуна башка фараон такка отурат (Библия, Чыгуу, 2/23). Анда Муса пайгамбар Египетке кайтып келгенде Рамсес II өлүп, анын уулу Мернептаха такка отурган болот (Harman, 1996, 119-б). Египетте падышалар өрөөнү деген ат менен белгилүү жерде байыркы Египеттин падышалары көмүлгөн аймак бар. Ал жерде Рамсес II көмүлгөн жер KV7 (Reeves, N. Wilkinson, R. H. 1996, 140-146-бб), анын уулу Мернептаха көмүлгөн жер KV8 (Reeves, N. Wilkinson, R. H. 1996, 147-149-бб) коду менен көрсөтүлөт. Курандагы маалыматтар Муса пайгамбардын доорундагы фараондун Тутмос III болгонун ишарат кылат. Тутмос III көмүлгөн жер KV34 (Reeves, N. Wilkinson, R. H. 1996, 97-99-бб) коду менен көрсөтүлөт. Балким, Куранда сууда чөгүп жаткан фараонго адамзатка сабак болуусу үчүн дененди сактайбыз деген аятты (Куран, 10/92) байыркы Египеттеги мумиялоо ыкмасы деп түшүнгөнүбүз оңдур. Аталган фараондордун денелери мумиялоо ыкмасы менен күнүбүзгө чейин жетип келген.

Библияда Муса пайгамбарды ата жана уул эки фараондун доорун көрдү дейт. Изилдөөчүлөр аны Рамсес II жана Мернептаха деп түшүндүргөн. Морис Бюкай Мернептахтын мумиясын анализдеп, анын денесинде сууда тунчуккандагы же сууда тунчукканга чейинки травманын издерин байкаганын айтат. Демек, Морис Бюкай да сууда тунчугуп өлгөн фараондун Мернептаха экенин кабыл алат (Yildirim, 2005, 338-340-бб).

Ошондой эле Курандагы аяттардын негизинде Муса пайгамбардын доорундагы фараондун бир адам болгонуна басым жасагандар да бар. Алардын пикири боюнча Муса пайгамбарды багып алган, үйүндө чоңойткон жана акырында аны артынан кууп барып сууга чөгүп өлгөн фараон бир адам болгон. Аргумент катары Курандын аяттарында фараондон сөз кылганда бир адам мүнөздөлөт жана ал Муса пайгамбар жакындан тааныган фараон болгон дешет. Демек, бир фараон болгонуна караганда ал узун доор өкүм сүргөн болот. Ал критерийге Рамсес II менен Тутмос III туура келет. Бирок, ал фараондун Рамсес II болгонун, кала берсе ал сууга чөгүп өлгөнүн далил катары айтышат (Fatoohi-Al-Dargazelli, 2003, 121-136).

Библияда фараондун алдына Муса пайгамбар менен Харун келет жана Харун өзүнүн аса таягын жерге таштаганда ал жыланга айланат. Фараон өзүнүн сыйкырчыларын чакырат жана сыйкырчылардын ар бири таяктарын таштаганда жыланга айланат. Бирок, Харундун аса таягы сыйкырчылардын таяктарын жутуп алат (Библия, Чыгуу, 7/8-12). Куранда бир гана Муса пайгамбардын аса таягы жыланга айланат. Муса пайгамбар фараондун алдына келип эле аса таягын жерге таштаганда жыланга айланат. Муса пайгамбар колун койнуна салып алганда апкак түстө болот, кайра койнуна салып алганда өзүнө келет. Фараон жана анын кеңешчилери аны сыйкыр деп ойлоп, шаардагы сыйкырчылар менен жарыштырууну көздөшөт жана сыйкырчылар чакыртылат. Эки тарап сүйлөшүү жүргүзгөндөн кийин сыйкырчылар таяктарын таштайт жана алар жыланга айланат. Муса пайгамбар таягын таштаганда жыланга айланып, сыйкырчылардын таяктарын жутуп алат. Ошол жерде сыйкырчылар жеңилгендиктерин мойнуна алышат (Куран, 7/107-120, 10/79-81, 20/56-70, 26/32-46).

Муса пайгамбардын башчылыгында исраил уулдарынын деңизди жарып өтүүсү да биздин темабыздын ичинде сөз кылынуусу керек. Анткени, Муса пайгамбардын кудай тарабынан берилген белгилерине фараон ишенген эмес. Фараондун ага ишенбегенинин да

себептери болгон. Байыркы Египетте атайын сыйкыр менен алектенген кечилдер элди таң калтырган түрдүү көз боёмо өнөрлөрүн көрсөтүп турган. Муса пайгамбардын кереметтерине фараондун ишенбегенинин себеби да ошондо болсо керек. Акырында фараон деңиздин экиге бөлүнгөнүн көрүп туруп деле коркпостон деңиздин ичине кирип кетет. Фараон жана аскерлерин суу көмүп калгандан кийин өлүшөт. Байыркы Египет мифологиясында сууну жарган же суулардын ордун алмаштырган сыйкырчылар тууралуу уламыштар айтылган. Ошондуктан фараон жана анын аскерлери Муса пайгамбардын аларга көрсөткөн акыркы кереметин да сыйкыр катары кабыл алышкан деген пикирди туура көрүүгө аргасызбыз (Sipahioğlu, 2021, 209-216-бб).

Деңиздин экиге бөлүнгөн жери тууралуу Библияда учкай маалымат айтылат. Кудай Египеттен чыккан израил уулдарын Пи-Хахирот, Мигдол жана Баал-Цефон деп аталган аймактар кесилишкен жерге барып күтүп тургула дейт. Дал ошол жерде фараон жана аскерлери жетип келет. Муса пайгамбардын керемети менен деңиз экиге бөлүнөт жана израил уулдары ачылган жолдон деңизди кесип өтөт. Фараон жана анын аскерлери да ачылган жолдон салганда деңиз аларды көмүп калат (Библия, Чыгуу, 14/1-31). Учурда Пи-Хахирот, Мигдол жана Баал-Цефон деген жерлердин орду так аныкталган эмес. Ошондуктан Библиянын негизинде Муса пайгамбар жана коомунун деңиздин кайсы жеринен жарып өткөнүн так айтуу кыйын. Куранда деңиздин жарылганы айтылат, бирок анын кайсы жерде ишке ашканы тууралуу маалымат берилген эмес (Куран, 2/50, 7/136, 10/90, 20/77, 26/63, 44/24, 51/40). Куранда Муса пайгамбарды жаңы төрөлгөндө сандыкка салып таштаган суу жана Муса пайгамбар коому менен жарып өткөн суу “аль-йамм” (Куран, 7/136, 20/39, 97, 28/7, 40, 51/40) деген сөз аркылуу берилет. Анын натыйжасында Муса пайгамбарды агызган суу менен Муса пайгамбар жарып өткөн суу бирби деген ойго келсек болот. Ошондо Муса пайгамбар жарып өткөн суу Кызыл деңиз беле, Нил дарыясы беле?

Айрым изилдөөчүлөр Муса пайгамбардын фараон Рамсес II/Мернептах менен күрөшкөнүн айтса, Муса пайгамбар күрөшкөн фараондун Тутмос III болгон деген көз караш да бар. Аталган фараондордун күмбөздөрү орун алган аймак Нил дарыясынын батыш тарабында жайгашкан. Муса пайгамбар израил уулдарын чыгыш тарапка алып өткөнүн эске алганыбызда, Муса пайгамбардын башчылыгында израил уулдары Нил дарыясын кесип өткөн, ал эми фараондун башчылыгындагы аскерлер Нил дарыясында тунчуккан деген жыйынтыкка келсек болот.

Муса пайгамбар жана коому Египеттен кутулуп чыккандан кийин канча бир жыл чөлдө жол жүрөт. Ошол мезгилде Муса пайгамбар кудай менен сүйлөшүү үчүн тоого чыгып кетет. Муса пайгамбар кечиккени үчүн коому алтындан жасалган музоонун айкелине сыйынат. Библия боюнча израил уулдары сыйынган алтын музоонун айкелин Харун жасайт (Библия, Чыгуу, 32/1-6). Куранда болсо алтындан музоонун айкелин Самирий атуу бирөө жасайт. Харун аларга тоскоолдук кылууга аракет кылат, бирок күчү жетпей калат (Куран, 7/148, 20/88).

Муса пайгамбардын кечиккенин шылтоо кылып алтын музоонун айкелине сыйынган израил уулдарынын кылыктарын байыркы Египеттин ишеними менен байланышта карасак Хатхор кудайга ишарат кылат. Байыркы Египет мифологиясында Хатхор сүйүүнүн, мүрзөнүн, асмандын кудайы болгон. Хатхор кудай сүрөттөрдө уй, же уй мүйүздүү аял катары көрсөтүлгөн. Ал Гордун аялы, же энеси болгон деген пикир бар. Ошондуктан Египеттин падышаларын эмизген сүрөтү тартылган (Gündüz, 1998, 161-б). Фараон Тутмос III асканы

ойдуруп, Хатхордун урматына ибадаткана салдырган. Анын ичиндеги ыйык залда Хатхор кудайдын уй түспөлүндөгү айкели болгон. Анын аркасына фараон Тутмос III чагылдырылган, ал эми уулу Аменхотеп II Хатхор кудайды эмип жаткан абалда түшүрүлгөн. Мындан башка сүрөттөрдү да негиз алып караганда, ал кезде Египетте уй культу кеңири жайылган деген ойго келебиз (Adam, 2011, 23-24-бб). Исраил уулдары чөлдө алтындан айкелин жасап сыйынган музоо да Хатхордун айкели болушу мүмкүн. Балким Бакара сүрөөсүндөгү исраил уулдарынан уйду курмандыкка чалууну талап кылуу да алардын арасындагы Хатхор ишенимин толугу менен тазалоого байланыштуу болгондур (Куран, 2/67-71). Ошондой эле исраил уулдары чөлдө табынган алтын музоонун айкелин байыркы Египеттеги Апис бука менен да салыштырышкан (Işık, 1991, 527-б).

Корутунду

Байыркы Египеттин дини тарыхынчалык бай жана ошончолук кызыктуу. Биздин замандан баштап эсептей турган болсок, Египеттин тарыхынан күнүбүзгө чейин дээрлик 5 миң жылдык доор өттү. Ошонун ичинен 3 миң жылдык эбегейсиз доор Байыркы Египеттин тарыхына таандык. Кала берсе Европа цивилизациясынын очогу катары белгилүү грек маданиятынын да Байыркы Египеттен таасирленген жана анын көчүрмөсү деген пикир бекеринен айтылбагандыр.

Пайгамбарлар тарыхынан караганда, Жусуп пайгамбардан Муса пайгамбарга чейин исраил уулдары Байыркы Египетте жашады. Иероглифтерде исраил уулдары тууралуу маалыматтар кездешкени менен Жусуп жана Муса пайгамбар тууралуу азырынча так маалымат табыла элек. Анын негизинде Муса пайгамбардын окуяларын миф дегендер да болгон. Бирок, айрым изилдөөчүлөр шашпай турууну, иероглифтер дагы деле табылып жатканын жана алардын толук окула элегин баса белгилешүүдө. Египет иероглифтерин Библиянын негизинде изилдешкенин да баса белгилеп коюу керек. Анткени, Библия менен Курандагы маалыматтар эки башка болуп калган учурлар көп эле кездешет.

Фараон деген сөз Байыркы Египеттин тилинде “чоң үй” деген маанини билдирген. Ал сөз алгач падышалар жашаган сарайга карата колдонулса, бара-бара падышалардын үй-бүлөсүн, ал эми акырында падышанын титулун түшүндүрүп калган. Учурда фараон дегенде биз Байыркы Египеттин падышаларын элестетибиз. Библияда Египеттин бардык эле падышалары фараон деп аталат. Куранда өзгөчө Муса пайгамбардын доорундагы Египеттин падышасы фараон деп аталып, Жусуп пайгамбардын доорундагы Египеттин башчысы малик, же биздин тилде жөн гана падыша деп айтылат. Бул жагынан караганда, Курандагы маалымат тарыхый чындыкка далаалат кылууда.

Айрым изилдөөчүлөр Муса пайгамбардын тушундагы фараондун Рамсес II жана анын уулу Мернептах болгонун айтат. Ал эми Муса пайгамбардын доорундагы фараон Тутмос III болушу мүмкүн деген көз караш да бар. Библия да, Куранда да Египетте исраил уулдарынын жаңы төрөлгөн уулдары өлтүрүлүп, кыздары тирүү калтырылат. Фараон аны алдыдагы кандайдыр бир коркунучту алдын алуу максатында ишке ашырат. Рамсес II/Мернептах менен Тутмос III экөөнүн тарыхы салыштырылганда, Рамсес II/Мернептах доорунда Египет эбегейсиз күчтөнүп, ал эми Тутмос III доорунда Египет саясий кризиске кабылганын көрөбүз.

Ошондуктан Муса пайгамбардын доорундагы фараондун Тутмос III болгон деген пикирге басым жасасак болот.

Эмне үчүн Муса пайгамбарда сыйкырдуу көрүнүштөгү кереметтер берилди деген ойго кабылышыбыз мүмкүн. Ал кезде Байыркы Египетте сыйкырчылык жана медицина гүлдөп турганын билебиз. Муса пайгамбардын аса таягы жыланга айланганын, ал эми колу апкак кардай болгонун көрдүк. Кызыгы, Муса пайгамбардын аса таягы жыланга айланганда өзү коркуп качканын, ал эми фараондун эч кандай реакция көрсөтпөгөнүн, аны сыйкыр деп ойлоп өзүнүн сыйкырчылары менен жарыштырганын эки тарапты салыштырганда түшүнөбүз. Анткени, Муса пайгамбар сыйкырчылык өнөрдү билген эмес, фараондун болсо сыйкырчылыктан кабары болгон. Куранда Муса пайгамбар менен жарышкан сыйкырчылардын таяктарын жыланга айланган Муса пайгамбардын таягы жутуп койгондо дароо жерге жабылып, Муса пайгамбардын кудайына баш ийгенин айтышат. Муну Куранды комментарийлегендер сыйкырчылардын ал иштин сыйкыр эмес экенин, акыйкат экенин биринчилердин болуп түшүнгөнү менен байланыштырышат.

Байыркы Египетте сыйкырчылык гүлдөп тургандыктан фараонго Муса пайгамбардын кереметтери өөн учураган эмес. Муса пайгамбар көрсөткөн кереметтей сыйкырларды фараон көрүп, угуп, билип жүргөн. Ошондуктан ошончо кереметке да ишенген эмес. Акырында Муса пайгамбар сууну экиге бөлгөндө анын ичине кирип кетип, сууга чөгүп өлөт. Кантип эле экиге бөлүнгөн суудан фараон корккон жок деген суроого да фараон аны сыйкыр деп ойлогон деп жооп берсек болот.

Исраил уулдары Египеттен чыккандан кийин чөлдө Муса пайгамбардын жоктугунан пайдаланып алтын музоонун айкелине табынышат. Анын да Египеттеги Хатхор культу менен байланышта карадык. Балким Куранда исраил уулдарынан бир уйду курмандыкка чалгыла дегенде да жүрөктөрүндөгү Хатхорду биротоло жок кылуу үчүндүр.

Библия жана Куран боюнча Муса пайгамбардын окуясын учкай гана салыштырып өттүк. Бул өзүнчө бир теманы түзгөндүктөн терең кирүүнү туура көрбөдүк. Алдыда теманын уландысы катары өз алдынча изилденет деген үмүттөбүз.

Колдонулган адабияттар

1. Adam, B. (2011). *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Kur'an'ın Tartışmalı Konuları*. İstanbul: Pınar Yayınları.
2. Bucaille, Maurice. (2005). *Tevrat, İnciller, Kur'an-ı Kerim ve Bilim*. çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Işık Yayınları.
3. Çiftçi, M. K. (2010). *Eski Mısır Dininde Tanrı ve Öte Dünya İnancı*. (Магистрдик диссертация). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
4. Fatoohi, Louay - Al-Dargazelli, Shetha. *Musa ve Firavun/Çıkış Kitabı*. çev. İbrahim Kapaklıkaya, Ayşe Meral. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, II. Baskı, 2003.
5. Gündüz, Ş. (1998). *Din ve İnanç Sözlüğü*. Konya: Vadi Yayınları.
6. Gürkan, S. L. (2012). *Yahudilik (4-басылыш)*. İstanbul: İSAM Yayınları.
7. Gürkan, S. L. (2013). *Yahudilik. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (43-т. 187-197-66). İstanbul: TDV Yayınları.

8. Harman, Ö. F. (1996). Firavun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (13-т. 118-121-66). İstanbul: TDV Yayınları.
9. Harman, Ö. F. (2013). Yakub. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (43-т. 274-276-66). İstanbul: TDV Yayınları.
10. Hornung, E. (2004). *Mısır Tarihi*. (Которгон: Zehra Aksu Yılmaz). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
11. Işık, E. (1991). Bakara Sûresi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (4-т. 526-529-66). İstanbul: TDV Yayınları.
12. Kuzgun, Ş. (1997). Haman. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (15-т. 436-437-66). İstanbul: TDV Yayınları.
13. Reeves, N. Wilkinson, R. H. (1996). *The Complete Valley of the Kings: Tombs and Treasures of Egypt's Greatest Pharaohs*. USA: Thames & Hudson Ltd.
14. Sipahioğlu, M. (2021). *Antik Mısır'da Rahip Sınıfı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
15. Şamlıoğlu, İ. E. (2020). Antik Mısır Mitolojisinde Apep-Ra Düellosu ve Hz. Musa'nın Yılana Dönüşen Asası: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 61(1), 31-57.
16. Библия.
17. Куран.